

Jeti-Asar (Yedi- Asar) Kültürü: Altın-Asar Kalesi'nden Bulunan Runik Yazı ve Antropomorfik Figür Üzerine

Ömer ZAIMOĞLU¹ ve Nazarov Ağabek JENISBEKULU²

Öz

Bu makalede Sır Derya'nın (Seyhun) kuzey kesiminde yer alan Jeti-Asar kültürüne ait anıtlarla ilgili yeni veriler sanat tarihi perspektifinden ele alınmaktadır. Jeti-Asar kültürel anıtlarını inceleyen arkeolojik ve etnografik keşiflerden elde edilen bilgiler, Altın-Asar'da bulunan runik yazıtlar, ideogramlar, desenler ile antropomorfik ve zoomorfik nesneler ve figürler çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ortaçağ Aral bölgesinin zengin maddi kültürü hakkında veriler sağlayan yeterince araştırılmamış bu materyaller ve sanat tarihi metodolojisi açısından derin bir inceleme ve anlama gerektiren önemli bir malzeme toplamını temsil etmektedir. Bu makale, Jeti-Asar'ın küçük bronz heykellerindeki antropomorfik ve zoomorfik imgelerin evrimsel yönünü ve kökenini ilk kez incelemektedir. Bu çalışmada, arkeoloji ve etnografyanın karşılaştırmalı yöntemlerini sanat tarihi perspektifiyle birleştiren bütünlleştirici bir metodoloji kullanılmaktadır. Bu çalışmanın bilimsel yeniliği, ortaçağ Jeti-Asar kültürünün antropomorfik ve zoomorfik imgelerini, totemik hayvanların ritüel taklitleri ve antropomorfik temsillerin seramiklerdeki büyümlü sembolleri açısından analiz etmektedir. Bu, ortaçağ döneminde Aral bölgesini işgal eden etnik grubun dünya görüşü sistemini anlamada anahtar bir rol oynamaktadır. Çalışmanın temel amacı, antropomorfik ve zoomorfik imgelerin Aral bölgesindeki etnik grupların dünya görüşünü yansıtan geleneklerini incelemektir. Bu amaca ulaşmak için, ortaçağ Jeti-Asar kültüründeki antropomorfik ve zoomorfik temsillerdeki görsel ve anlamsal ifade araçlarını, kompozisyon şemalarını ve yöntemlerini tanımlayıp yorumlama görevleri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Aral Bölgesi, Jeti-Asar, Kale, Mezar höyükleri

Jeti- Asar (Seven Asar) Cuştüre: Runic Inscription and Anthropomorphic Figures Found at Altın-Asar Fortress

Abstract

This article examines new data related to the Jeti-Asar culture monuments located in the northern part of the Syr Darya (Seyhun) from an art historical perspective. The information obtained from archaeological and ethnographic expeditions studying the Jeti-Asar cultural monuments, including runic inscriptions, ideograms, patterns, as well as anthropomorphic and zoomorphic objects and figures found in Altın-Asar, forms the basis of this study. These materials, which provide data on the rich material culture of the medieval Aral region, represent a largely under-researched and significant body of material that requires deep investigation and understanding from an art historical methodology standpoint. This article explores for the first time the evolutionary aspects and origins of anthropomorphic and zoomorphic images in Jeti-Asar's small bronze sculptures. The study employs an integrative methodology that combines the comparative methods of archaeology and ethnography with an art historical perspective. The scientific novelty of this work lies in analyzing the anthropomorphic and zoomorphic images of medieval Jeti-Asar culture in terms of ritual imitations of totemic animals and the magical symbols of anthropomorphic representations on ceramics. This plays a key role in understanding the worldview system of the ethnic group that inhabited the Aral region during the medieval period. The main objective of the study is to examine the traditions of anthropomorphic and zoomorphic imagery as a reflection of the worldview of ethnic groups in the Aral region. To achieve this goal, tasks were carried out to identify and interpret the tools of visual and semantic expressiveness, as well as the compositional schemes and methods in the anthropomorphic and zoomorphic representations of medieval Jeti-Asar culture.

Keywords: Archeology, Aral Sea region, Zhetyasar, fortresses, burial mounds

Atıf İçin / Please Cite As:

Zaimoğlu, Ö. ve Jenisbekulu, N. A. (2025). Jeti-Asar (Yedi- Asar) kültürü: Altın-Asar Kalesi'nden bulunan runik yazı ve antropomorfik figür üzerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (3), 1297-1308. doi:10.33206/mjss.1609776

Geliş Tarihi / Received Date: 30.12.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.03.2025

¹ Doç. Dr. - Akdeniz University, Fine Arts Faculty, Antalya, Türkiye, omerzaimoglu@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-9884-8397

² Doktora - T. Jurgenov Ulusal Sanat Akademisi, Kazakistan, diz_agabek@mail.ru,

 ORCID: 0000-0001-7925-9266

Giriş

Sır Bölgesi, insanlık tarihi ve medeniyetin gelişiminde büyük öneme sahip kutsal bir bölgedir. Avrasya kıtasının merkezinde yer alan bu bölge, binlerce yıl boyunca Batı ile Doğu'yu birleştirerek, etnik, siyasi ve ekonomik ilişkilerde büyük bir öneme sahip olmuştur. Orta Kazakistan'da gelişen göçebe hayvancılık ve Orta Asya'da yerleşik tarım kültürünü oluşturan halklar için, Sır'ın aşağı akışı yüzyıllar boyunca altın bir köprü işlevi görmüştür. Taş Devri'nden bu yana bölgeyi mesken tutan sakinler, her dönemde kendilerine özgü kültürler oluşturarak geliştirmiştir.

Son yıllarda, Kazak topraklarında birçok arkeolojik buluş ortaya çıkmaktadır; bunların arasında yerleşim alanları, kaleler, ortaçağ şehirleri, mezar anıtları, türbeler ve kurganlar bulunmaktadır. Bu keşiflerin en büyük yeniliklerinden biri, eski yazıtların bulunmasıdır. Günümüzde, Avrasya'nın Güney Sibirya, Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki runik yazıtlarının birçok yeni keşfi, eski Türklerin yazılı kültürünü araştıranların dikkatini Orhon-Yenisey türündeki eski Türk yazıtlarına çekmektedir (Rogozhinsky, 2010).

Bu yazıtların arasında, ülkemizin bölgesinden bulunan eski Türk runik yazıtları az sayıdadır; en fazla sayıda yazıt, Sırderya ve Talas nehirleri vadilerindeki ortaçağ şehirlerinden bulunmuştur. Bu durum, devletliliğin bir simgesi olup, bulunan yazıtların okunması ile birlikte tarihin yeni sayfaları açılacaktır (Kyzlasov, 1994; Vasil'ev, 2006). (resim 6). Yazıtların bulunduğu anıtlardan biri, Orta Asya bölgesinde, Kazak bozkırındaki Aral çevresinde yer almaktadır; bu bölge, antik çağlardan günümüze kadar burada yaşamış pek çok halk için kutsal ve rahat bir bölge olmuştur. Sırderya'nın aşağı akışı, Doğu Aral bölgesi, Avrasya'nın yapısındaki birçok halkın etnik tarihi içinde, özellikle Orta Asya, Kafkaslar ve İdil boyu için özel bir öneme sahiptir.

Kuzeydoğu Aral bölgesi, Sırderya'nın aşağı akışı, Kızılıkum Çölü, Aral bölgesindeki Karakum Çölü, Küçük ve Büyük Borsık kumulları, eski Taş Devri Paleolitik çağdan itibaren çeşitli kabileler ve halklar tarafından mesken tutularak, dünyada eşi benzeri olmayan medeniyetler kurmuş ve harika arkeolojik anıtlar bırakmıştır. Kumlarla örtülmüş bu medeniyetlerin tanıkları - bugün tepeler halinde yığılı duran yüzlerce şehir kalıntısı ve mezar alanları, yani arkeolojik anıtlardır.

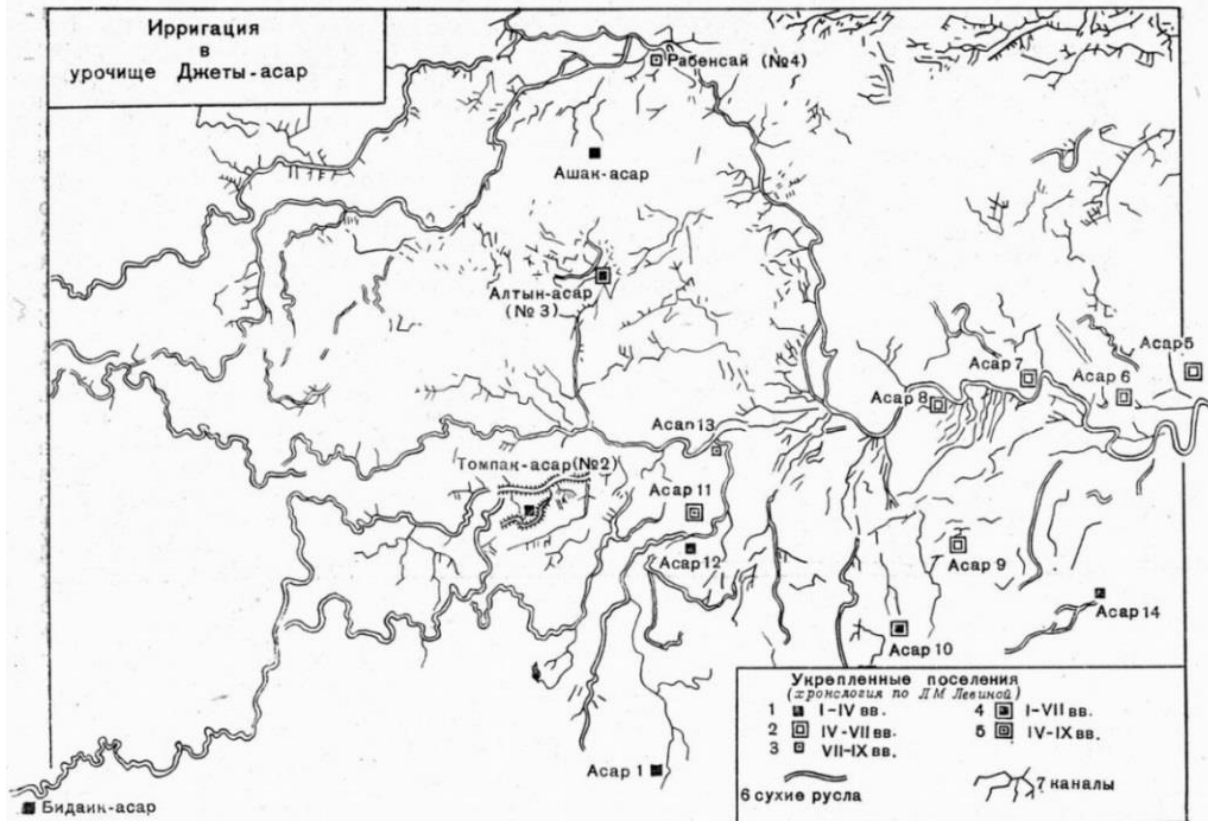
Kuzeydoğu Aral bölgesinde bulunan ve dünya bilim insanları tarafından bilinen özel anıtlar şunlardır: Paleolitik döneme ait Aral ve Ayteke Bi yerleşimleri, Neolitik döneme ait Seksevil ve Kumsay yerleşimleri, Tunç Çağı'na ait Tapa yerleşimi ve Kuzey Tügüsken mezarları, Sakaların Şirik-Rabat, Balandı, Babış Mola, Sengir Tam şehir-mezarları, Kanglı kabilelerinin Jeti-Asar anıtları, Oğuzların Cankent, Cent, Asanas, Sırlı Tam ve Altın Orda dönemine ait Kışkala (Barşinkent), Mingtepe ve Kazak hanlıklarının başkenti olan Sıganak şehri ve daha birçok şehir bulunmaktadır.

Yöntem

Makale, disiplinler arası yöntemlere dayanarak, dünya tarihi, tarihi coğrafya, etnoloji, dilbilimi gibi alanların yöntemlerine (karşılaştırmalı, tarihsel, nesnellik ilkeleri, kaynak araştırması, kartografik, arkeolojik veri analizi, zihinsel tarih, sözlü tarih, göstergibilimsel-semantik yöntemler) dayanmaktadır. Makalenin yöntem bölümü ile ilgili bilgiler burada yer alacak.

Sırderya'nın aşağı akışı ve jeti-asar kültürü

Bunlar arasında, çok katlı yapıları ile dikkat çeken ve Kızılorda ilinin Sırderya, Jalağas, Karmakşı ilçeleri bölgesi ile Batı Avrupa-Batı Çin uluslararası ulaşım koridoru güzergahında yoğunlaşmış olan, arkeologlar tarafından çokça araştırılmış fakat yerel halk tarafından pek tanınmayan Kanglı-Hun kabilelerinin arkeolojik kalıntısı "Jeti-Asar Anıtları" bulunmaktadır. Yüksek tepeler şeklinde yer alan bu küçük şehirler, yerel halk tarafından verilen isimlerle Jetim Asar, Altın Asar, Tompak Asar, Üngirli Asar, Bıdayık, Şirkeyli gibi adlarla bilinmektedir (Resim 1).

Resim 1. Jety Asar Kanyonu'nun sulama sistemleri (hazırlayan: B.V. Andrianov, *Drevnie orositelnye sistemy Priaralya (Aral Bölgesi'nin Antik Sulama Sistemleri*, Moskova, 1969 eserinden alınmıştır).

Coğrafi konumu

Sırderya'nın aşağı akışındaki eski kolları olan Kuandar'ya ve Eskidar'ya kanallarının kıyısında yer almaktadır. Bu kanalların çevresinde gruplar halinde yer almıştır. Jety-Asar vadisi, geniş bir çorak düzlükte yer almakta olup, bu düzlükte hiçbir bitki izi bulunmayan uçsuz bucaksız bir kil çölüdür. Bu çorak düzlük, kuzeyde Josa'lı çölüne doğru kayan kumlu bir alanla sınırlıdır. Bu düzlüğün üzerinde, sonraki ortaçağ şehirleri ve sulama sistemlerinin kalıntıları yer almaktadır. Bu vadinin güneyinde, bulunmamaktadır. Jety-Asar vadisi, Kuandar'ya kanalının doğu ve kuzey koluyla kesişmektedir. Bu kesişen kanalların kıyısında Jety-Asar şehirleri yer almıştır. Bu kalıntıların çevresinde iyi gelişmiş sulama sistemleri havadan bakıldığında net bir şekilde görülmektedir. Şehirlerin çevresindeki büyük ana kanallar, bu bölgelerde yaşamın hareketli olduğunu açıkça göstermektedir (Tazhekeyev, Kurmaniyazov, Kanalhan, 2022).

Günümüzde, Jety-Asar şehirleri hakkında birçok arkeolojik çalışma ve Kazakistan tarihi ile yöre bilimi çalışmalarında Kanglı-Hun dönemine ait olduğu ifade edilmekte ve yazılmaktadır.

Jety-asar isminin anlamı

Jety-Asar teriminin anlamı, "Kazakların Etnografik Kategoriler, Kavramlar ve Terimler Geleneksel Sistemi" adlı ansiklopedik derleme kitabında, yedi sayısı eski Kazakların anlayışında sayısal anlamından farklı olarak etno-kültürel öneme sahip sayılardan biridir. Yedi sayısı, eski zamanlardan beri çeşitli içerikteki deyimlerin ve atasözlerinin oluşumuna kaynaklık etmiştir (Älimbay, 2017; Qonyratbayev, 1996).

Asar - Toplumsal yardımlaşma

"Asar," topluluk olarak yardım amacıyla düzenlenen etkinliklerin adıdır. Genellikle, ahır, ev yapımında kısa sürede belirli miktarda işi tamamlamak için aileler "asar" düzenlerdi. Buna Kazaklar "asar" der. Yani, asar, akraba ve köylülerin bir aileye toplu olarak gösterdiği yardım olarak adlandırılır.

Jety-Asar anıtlarının araştırılma tarihi

Jety-Asar şehirleri ve Aral çevresi üzerindeki araştırmalar, XIX. yüzyıl sonu - XX. yüzyıl başlarında yerel tarihçilik döneminde ilk olarak Türkistan Arkeoloji Amatörler Derneği ve bazı bilim insanları A.I.

Levshin, A.I. Makşeev, P.I. Lerh, L. Meyer, A. Simonov, İ.A. Kastanye, V.A. Kallaur gibi yerel bilim insanlarının çalışmalarında yer almaktadır³ (Simonov, 1900; Qartaeba, 2015).

Yerel bilim insanları arasında Rus subayı A. Simonov, “Turkestanskıe Vedomosti” gazetesinde Jeatisar şehirleri hakkında yerel halktan topladığı efsanevi hikayeler ve Altın Asar ile Üngirli Asar yerleşimlerinin tanımlarını yapmıştır. Bu efsaneleri çevirecek ve düzenleyecek olan önemli edebiyatçı ve yerel tarihçi bilim insanı, baba-oğul Aeüelbek ve Tınısbek Konyratbaev’in eserlerinde bulabilirsiniz.

Jeti-Asar anıtlarının araştırılma tarihine değinildiğinde, yukarıda bahsedilen bilim insanlarının eserlerine kesinlikle değinilmelidir. Son araştırmalarda, etnograf T. Kartayev’in “Sır Bölgesinin Geleneksel Etnografyası” adlı monografisinde bu konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Sır bölgesindeki Kazakların tarihi etno-coğrafyası, demografisi, geleneksel hayvancılık ve tarım hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir (Kurmaniyazov, 2016).

Jeti-Asar şehirleriyle ilgili son araştırmalar arasında, Korkıt Ata adındaki Kazakistan’daki Çızılorda Üniversitesi “Arkeoloji ve Etnografya” bilim merkezi uzmanları A.Ä. Tazhekev, R. Darmentov, S. Bilalov, Y.S. Kurmaniyazov, J.K. Sultanjanov’un bilimsel makaleleri bulunmaktadır. Bu uzmanlardan bazıları, Jeatisar şehirlerinin kaybolan isimlerini geri kazanmak için XVIII-XX yüzyıl başlarında Rus İmparatorluğu tarafından yapılmış haritalarla çalışmalar yaparak bazı şehir isimlerini eski orijinal adlarına geri döndürmeye yönelik bilimsel makaleler yayınlamaktadır (Tazhekev & Kurmaniyazov, 2016; Kurmaniyazov, 2016).

Jeti-Asar şehirlerinin arkeolojik olarak kapsamlı araştırılması, XX. yüzyıl 1946-1991 yılları arasında Horazm Arkeolojik Etnografik Ekspedisyonu tarafından Sırderya’nın aşağı akışında “Jeatisar Kültürü” adıyla bilinen, Kanglı-Hun dönemi anıtlarının keşfiyle bilimsel literatüre kazandırılmıştır (Eleuo & Kurmaniyazov, 2017), (Tazhekev & Kurmaniyazov, 2017), (Kurmaniyazov, 2017), (Tolstov, 1948), (Tolstov, 1948b).

Sırderya’nın eski kuzey kanalları Kuandariya ve Eski Daryalık’a doğru dağılmıştır. Jeti Asar kompleksinin anıtlarını 1948-1951 yıllarında S.P. Tolstov Jeti Asar No. 3 (Altın Asar), Jeti Asar No. 9 kalelerinde ve birkaç ayrı höyüğünde kazı çalışmaları yapmıştır. 1958, 1962-1963 ve 1966 yıllarında diğer Jeti Asar anıtlarında kazı çalışmaları devam etmiştir.

S.P. Tolstov’un araştırmalarının sonuçları 1948’de “Eski Horezm Uygarlığının İzinde”, “Eski Horezm” ve 1962’de yayımlanan “Oks ve Yaksart Nehirlerinin Eski Deltaları Üzerinde” adlı eserlerinde bölge tarihinin derinliğini ortaya koymaktadır. Horezm ekspedisyonunun Sovyet döneminde yaptığı araştırmaların sonuçları yıllık olarak yayımlanan “Horezm Arkeolojik-Etnografik Ekspedisyonu Çalışmaları” adlı eserde yayınlanmıştır (Tolstov, 1962), (Levina, 1971).

1971-1991 yılları arasında Jeti Asar anıtlarındaki araştırmalar, Horezm ekspedisyonunun liderliğini yapan L.M. Levina’nın önderliğinde Altın Asar ve Tompak Asar şehirleri ile höyüklerinde kapsamlı kazılar yapılmıştır (Levina, 1996)

L.M. Levina’nın 1972-1991 yıllarında yürüttüğü araştırmaların sonuçları, sadece 1992-1995 yıllarında “Syrdarya’nın Alt Havzası Eski Çağlarda” adlı beş ciltlik eserde yayımlandı, 1996’da ise “Doğu Aral Bölgesinin Etnokültürel Tarihi, MÖ 1. Bin Yıl – MS 1. Bin Yıl” adlı son monografisi yayımlandı (Kurmankulov, Tazhekev, Abdıqaliqov).

Bu araştırmalar sonucunda Jeti Asar kültürünün maddi ve manevi kültürü, şehir kurma sanatı, mimarisi ve tarım gibi değerli arkeolojik ve tarihi veriler elde edilmiştir. Bu veriler, daha önce belirtilen eserlerde yayımlanarak belirli tarihlerde yayımlanmıştır. Bugün Moskova’daki Doğu Halkları Müzesi, N.N. Miklukho-Maklay Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü ve Almatı’daki Merkezi Müze, Kyzylorda Bölge Tarih ve Bölge Müzeleri’nde bu değerli buluntular sergilenmektedir (Baipakov & Kurmankulov, 2011).

Bağımsızlık sonrası 2006-2007 yıllarında, A.H. Margulan Arkeoloji Enstitüsü’nün Sırkabat Arkeolojik Ekspedisyonunun keşif birliği (lideri J. Kurmankulov), “Kültürel Miras” programı kapsamında “Kyzylorda Bölgesi Anıtlar Kataloğu”nu yayınlama amacıyla Jeti Asar anıtlarında kapsamlı arkeolojik keşif çalışmaları yapmıştır. Bu arkeolojik araştırmalar sadece Jeti Asar vadisinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Doğu Asar’lara sadece keşif çalışmaları yapılmış ve şehirlerin yüzey katmanlarından seramik malzemeler toplanmıştır.

³ Protokoly zasedaniy i soobshcheniy chlenov Turkestanskogo kruzha lyubiteley arkheologii. (2011). Istoriko kul’turnye pamyatniki arkheologii Kazakhstana, 6-1, 15-20; Turkistan.

2007’de Rusça, 2011’de ise Kazakça olarak Kyzylorda Bölgesi Anıtlar Kataloğu, coğrafi koordinatları ve yerleşim alanlarının görselleriyle birlikte yayımlanmıştır⁴.

Bu arşiv materyalleriyle yapılan çalışma sonucunda Jeti Asar kültürünün şehirlerinden Altın Asar şehri (Jeti Asar No. 3) hakkında değerli veriler bulunmuştur.

Genel olarak Altın Asar, Jeti Asar şehirleri arasında en büyük şehir olup, S.P. Tolstov’un görüşüne göre Jeti Asar anıtlarını üçüncü grupta yer alan güçlü bir surla çevrili, birkaç büyük yapısı olan büyük bir anıt olarak tanımlamaktadır. Altın Asar, trapez şeklinde eğik bir yapıya sahip olup, 17 hektarlık alana yayılmış, dört höyükten oluşan bir komplekstir.

Kale içindeki yapılar “Büyük Ev”, “Küçük Ev” ve “Kervansaray” olarak adlandırılarak tanımlanmıştır.

Eser, S.P. Tolstov tarafından 1946 yılında HAAE keşif ekspedisyonu sırasında keşfedilmiş ve tanımlanmıştır. Höyükler farklı zamanlarda inşa edilip daha sonra tek bir savunma sistemine entegre edilmiştir. Yerleşimin iç bölgesinde yapı kalıntıları korunmuştur. Bu dört höyüğün en büyüğü “Büyük Ev” olarak adlandırılmış ve spiral planlı olup 165x165 m boyutlarında, yüksekliği 15 m’dir. Bu tür spiral planlı höyük ve kaleler, Jeti Asar dışında başka bir yerleşim alanında görülmemektedir. Ancak, kronolojik ve coğrafi olarak uzak olan Küçük Asya’daki yapılar arasında spiral planlı yapılar geleneksel kabul edilmektedir.

MÖ 1. binyılın ortalarında, Altın Asar kompleksinin kuzeybatı köşesinde bir kale inşa edilmiş olmalıdır. Ateşleme delikleri bulunan duvarın yüksekliği 5 m, yuvarlak şekilli höyüğün çapı ise 50 m’dir. Bu, yerleşim alanındaki en son yapı özelliğini taşır ve beşgen planlı, 800 metrekare alana sahip olan “Büyük Ev”deki kale olarak adlandırılmaktadır (Baipakov & Kurmankulov, 2011. S.336-337).

“Büyük Ev”in köşe duvarlarında ve ana giriş kapısında, kare şeklinde 40x40x9 cm boyutlarında tuğlalardan yapılmış, kuleler bulunan yapılar vardır. Kazı çalışmaları, kültürel katmanların kronolojisini iki döneme ayırmıştır: alt katman “değirmen taşları katmanı” (MÖ 1. binyıl) ve üst katman “değirmenler katmanı” (III-VII yüzyıllar). Kale, Jeti Asar II ve III dönemi boyunca yaşamıştır (Kurmankulov, Tazhekeev, Abdıqaliqov, 2011, s.369).

Altın Asar’ı çevreleyen 30 oval kuleli savunma duvarı ve “Büyük Ev”in yapısının aynı anda inşa edilmiş olması muhtemeldir. Duvarın korunmuş yüksekliği 5 m olup, yapılar birbirinden farklı pahsa bloklarından yapılmış gibi gözükmemektedir. Bu durum, savunma sisteminin birkaç dönem boyunca geliştiğini göstermektedir (Levina, 1996: 30).

Uzun yıllar süren araştırmaların sonucu olarak, Jeti Asar kültüründen, Kanglı kültürüne ait özellikler ayırt edilmiştir. L.M. Levina, bir araya getirilen arkeolojik verileri inceleyerek, Sırderya vadisinde üç kültürün birlikte yaşadığını göstermiştir. Bunlar: Otrar-Karatau, Kavunşi ve Jeti Asar kültürleridir (Kurmankulov vd. 2011, s.369-423)

Altın Asar yerleşimindeki “Kervansaray” yapısı beşgen şekillidir. Ön kapısının korunmuş yüksekliği 6-8 m’dir. Yapının arka kısmı kötü korunmuş, duvarlar yıkılmış ve yalnızca küçük bir tepe şeklinde kalmıştır. Harezmi ekspedisyonu tarafından kapsamlı kazı çalışmaları yapılmış ve araştırılmıştır.

Altın Asar Kalesi’nden bulunan runik yazıt.

1987 yılında Altın Asar kalesinin “Kervansaray” binasının alt katında, bir seramik kabın kenarına yazılmış eski runik yazıt bulunmuştur. Klyashtorniy S.G. ve Levina L.M., “Altın Asar (Doğu Aral Bölgesi) Kale Alanında Bulunan Bir Runik Yazıt Üzerine” başlıklı makalelerinde, bu yazıtı okurken elde ettikleri ana sonuçları ortaya koymuşlardır. Doğu bilimci ve akademisyen S.G. Klyashtorniy, yazıtı okurken ilk kelimeleri (MƏSƏH)-“уҭесгъй”, Oset dilinde “diogr”, İran lehçesinde yazılmış olan “uodesæg”, Farsçada “udxæssæg” olarak geçer ve “ölüm meleği” (ölülerin ruhlarını getiren kişi) olarak çevrilir. “Ölüm, hayatın sonu” anlamına gelir. İkinci sözü “йекъевб”, Oset dilinde “акъурр кәнын” – (пить до дна) “sonuna kadar içmek” anlamına gelir. Tokhar dilinde “yoko” – içmek demektir. Üçüncü söz – “Geyik” kelimesi, Oset dilinde “kæuæg” olarak (плачущий) yani “ağlayan”

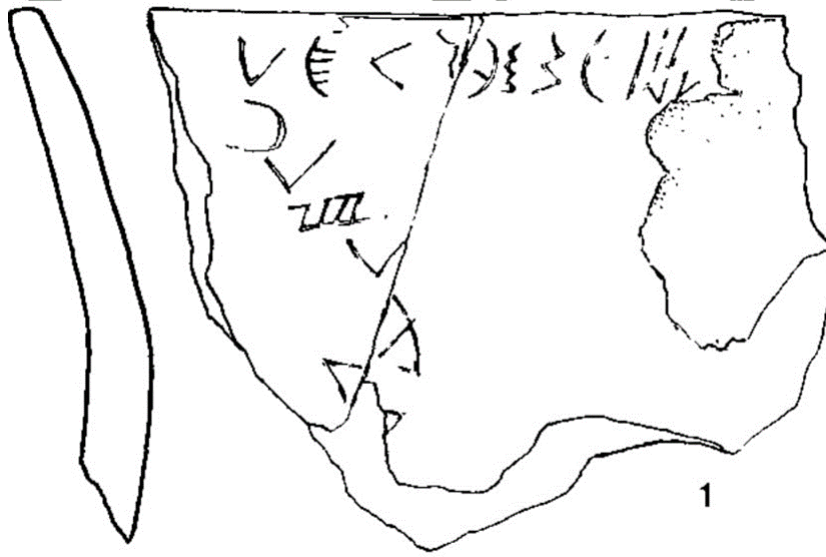
⁴ Khorezm arkeologiyalyq etnografyalyq ekspeditsiyasi arkhiv qory. (2015). Qyzylorda oblystyq tarihi-ölketanwnaw muzei qory arkhivi. s26-34.

anlamına gelir. Diğer kelimeler, çömleğin ağzında korunmamış. S.G. Klyashtorny, bunun bir ritüel kabı ile ilgili olduğunu belirterek yazının 7. yüzyıla tarihlendiğini söylemiştir. Bu dönemde runik yazının değişikliğe uğradığını ve Moğolistan, Yenisey, Jetisu ve Doğu Türkistan'da resmi dil olarak kullanıldığını ileri sürmüştür (Klyashtorny ve & Levina, 1989), (Klyashtorny, 1964), (Tazhekeev vd. 2022).

Altın Asar şehrinde bulunan çömlek üzerindeki yazı, tarihçi ve arkeologlar için çok ilginç bir veri sunmaktadır. Bilim adamlarına göre, “Kervansaray” yapısından elde edilen bu yazı, 7-8. yüzyıllara tarihlenmektedir. Günümüzde bu yazıya sahip çömlek, Rusya Bilimler Akademisi N.N. Miklukho-Maklay adına Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü'nde korunmaktadır (Resim 2).

Günümüzde Altın Asar şehrini korumak ve muhafaza etmek amacıyla, 2020-2022 yılları arasında Korkut Ata Kızılorda Üniversitesi “Arkeoloji ve Etnografya” bilim merkezi personeli ile Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Spor Bakanlığı'na bağlı “Kazrestavratsiya” Devlet Şirketi'nin mimarları ortak bir keşif gezisi yapmış ve bu alanda restorasyon çalışmaları yürütmüştür (Levina & Chizhova, 1995).

Bugün, Rusya Bilimler Akademisi N.N. Miklukho-Maklay adına Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü'nden getirilen Horezm sefer arşiv belgeleri üzerinden yapılan araştırmalar, genel olarak Sır bölgesi arkeolojisi için henüz açığa çıkmamış birçok yeniliği barındırmaktadır.

Resim 2. Altın Asar şehrinde bulunan toprak kap üzerindeki yazı. (L.M. Levina, *Etnokulturnaya istoriya Vostochnogo Priaralya I tysyacheletie do n.è. - I tysyacheletie n.è. (Doğu Aral Bölgesi'nin Etnokültürel Tarihi, MÖ 1. binyıl - MS 1. binyıl eserinden alınmıştır).*

Jeti Asar anıtlarından bulunan antropomorfik ve zoomorfik tasvirler hakkında

Jeti Asar şehirleri ve höyüklerinden, antropomorfik ve zoomorfik tasvirler ile diğer kültürel nesneler oldukça fazla miktarda bulunmuştur. Özellikle, insan figürleri, antropomorfik motifler, insanların yanı sıra karışık unsurların sembolik tasvirleri dikkat çekicidir. Jeti Asar yerleşimlerinin kültürel katmanlarında ve höyüklerdeki mezar eşyalarının (araçlarının) arasında birçok antropomorfik ve zoomorfik tasvirlerle karşılaşmaktadır (Kurmankulov vd. 2011: 243).

Zoomorfik motiflerde gerçek hayvan tasvirlerinin yanı sıra stilize edilmiş sembolik çizimler de yer almaktadır. Bu motifler, hayvanların eski insanların yaşamındaki yerini ve etkisini gösterir. Şahin, yılan, horoz, tavuk gibi şematik ve dekoratif tasvirler, hayvanların ve kuşların özelliklerini belirginleştirip onlara mistik nitelikler kazandırır (Levina, 1993, fig. 72).

Zoomorfik tasvirler arasında balıkların, kuşların, yılanların, koyunların, köpeklerin (belki kurtların), ceylanların, geyiklerin, develerin, atların, filin ve benzeri birçok sembolik (şematik) çizimleri görmek mümkündür.

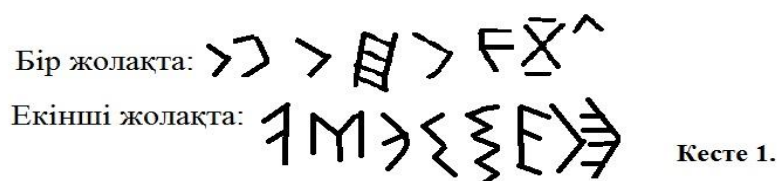
Metallerden yapılan antropomorfik erkek figürleri genellikle bronzdan dökülmüştür ve bunlar Jeti Asar höyüklerindeki mezar anıtlarından çıkarılmıştır. Özellikle Altınasar höyüğünün 44, 71, 86, 56, 108 numaralı mezar höyüklerinden, 376 ve 422 numaralı Altınasar höyüğünün 4 numaralı yuvarlak mezar odasından ve Kossasar höyüğündeki mezar alanlarından elde edilmiştir.

Bu figürler, genellikle milattan önceki son yüzyıllardan milattan sonra 5-6. yüzyıllara kadar uzanan döneme ait, topraktan kazılmış mezarlarda, kil tuğladan yapılmış mezar odalarında da bulunmuştur. Kil tuğladan inşa edilen mezar alanlarının %84,4'ünden fazlası soyulmuş olup, bulunan antropomorfik metal figürler, çoğunlukla çocuk mezarlarından, özellikle 4-5 ve 4-7 yaş arası kız çocuklarının giysilerine iliştilmiştir.

Erkek figürlerinin bronzdan özel olarak döküldüğü ve erkek silüetini net bir şekilde gösterdiği, yüz kısmının erkeksi özelliklere sahip olduğu, arka kısmının ise düz bir şekilde dökülmüş olduğu görülmektedir. Altınasar ve Kossasar höyüklerinden elde edilen erkek figürleri, çeşitli pozisyonlarda tasvir edilmiştir. Örneğin, iki kolu yanlarda duran veya kollarını göğsünde toplayan erkek figürleri mevcuttur.

Antropomorfik figürlerden, uzun (oval) yüzlü, eğik gözlü, geniş yüzlü, belirgin burunlu, yuvarlak bir erkek silueti rahatlıkla fark edilebilir. Bu tür bronz antropomorfik figürler, Jeti Asar höyüklerindeki mezarlarda %64 oranında milattan sonra 1. yüzyıla tarihlenmekte olup, %18'i milattan önce 4-5. yüzyıllara tarihlenen höyüklerden çıkarılmıştır. İnsan figürlerinin çoğu, Bidayık Asar ve Jeti Asar 2 şehirlerinin kültürel katmanlarından, ayrıca Jeti Asar kültürünün seramik kaplarından da bulunmuştur (Levina, 1993).

Seramik kapların yan yüzeylerinde, net bir şekilde insan figürleri veya ok tutan sahneler tasvir edilmiştir. Bu figürler genellikle kapların kulplarında veya küçük, pişirilmiş toprak heykelcikler şeklinde bulunur.

Жетіасар жазуының кескіндеме жазбасы

Жетіасар Алтын-асар	Сентмиклош Румыния	Дон бойы мен Еділ бойынан табылған руникалық жазбалар
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		

Кесте 2.

Tablo 1, 2. Hazırlayan: Klyastornyy S.G., Levina L.M. Altın-Asar yerleşiminden bir runik yazıt üzerine (Doğu Aral Bölgesi adlı makaleden alınmıştır).

L.M. Levina'ya göre, bu figürler Jeti Asar kültürünün özelliklerinden dolayı höyüklerde veya şehirlerin kültürel katmanlarında açıkça görülmektedir. “Jeti Asar kabilelerine antropomorfik insan figürü nereden geldi?” sorusuna L.M. Levina ve L.V. Chijova'nın “Jeti Asar Anıtlarındaki Bazı Antropomorfik ve Zoomorfik Figürler Üzerine” başlıklı makalesinde bu figürler hakkında yeni bilgiler sunulmaktadır. Figürlerin kökeni, doğu Hun kabileleri (Yüeciler) ile ilişkilendirilmektedir. Bu geleneğin kökeninin, kuzey ve kuzeydoğuya kadar uzanan, özellikle Sarmatların Sargat ve Gorohovo kültürleriyle komşu olan ormanlık bozkır bölgelerinde, Ural'ın batısındaki ve doğusundaki kabilelerden geldiği sonucuna varılmıştır. Jeti Asar kültürüne ait anıtlarda bulunan antropomorfik figürleri, Orta Asya, Kafkasya ve Kırım bölgelerinde de görmek mümkündür (Levina, 1995), (Levina, 1993).

L.V. Chijova'ya göre, Avrasya bozkırındaki bu tür insan ve hayvan figürlerinin bronz döküm tekniği, Tomba, Tobol ve İrtiş bölgesindeki kabilelerde M.Ö. 5. yüzyıldan M.S. 13. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu bölgede yaşayan etnik kabileler, çeşitli ekonomik faaliyetlerle uğraşmış ve bu tür erkek figürleri, toplumda kişinin ideolojik ve dini statüsünü göstermiştir (Tairov, 2019, s.71-14).

L.V. Chijova, antropomorfik ve zoomorfik figürlerin dökümle yapılması, işlevsel ve mitolojik rolü hakkında sorulara cevap ararken, Avrasya orman-bozkır halklarının, Ural'ın doğusuna göç eden halkın kökenini unutmamak için bu figürleri kullandıkları sonucuna varmıştır. 1900 yılında, Orenburg bölgesindeki Chelyabinsk ilinin Kunashak ilçesine bağlı Novoburino köyü yakınlarında Sapoğovo'da 20'den fazla bronz döküm insan figürü bulunmuştur. Bu buluntular, tarihte “Sapoğovo Hazineleri” olarak adlandırılmıştır. Bu buluntuların, Gorohovo kültürüne ait kabileler tarafından bırakılmış olabileceği düşünülmektedir. Yapım ve döküm teknolojisi açısından Jeti Asar kültüründen farklıdır. V.Yu. Zuev, bu figürleri şekillerine göre birkaç gruba ayırmıştır. Burada krallar veya prensler, askeri liderler ve rahiplerin figürleri yer almaktadır (Amirg'alina, G. T. 2019).

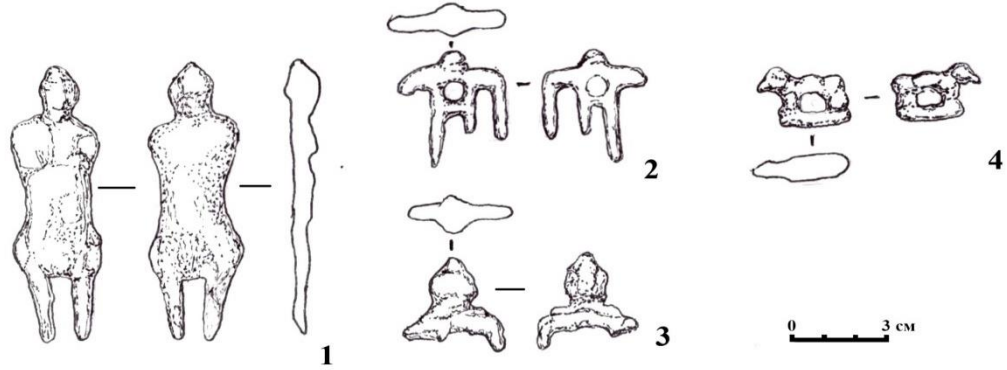
Jeti Asar kültürünün maddi kültüründe, dışarıdan gelen diğer kabilelerin maddi kalıntıları belirgin bir şekilde ayırt edilebilir ve bu kabileler uzun bir süre Jeti Asar halkıyla birlikte yaşamışlardır. Doğu Aral Denizi kıyısındaki Jeti Asar vadisine göç eden kabilelerin, eski göç ettikleri yerle bağlarını koparmadıkları ve Jeti Asar halkıyla asimilasyona uğradıkları gözlemlenebilir. Dışarıdan gelen diğer etnik kabilelerin maddi kültürünü benimseyen yerli Jeti Asar kabilelerinin, uzun süre barış içinde bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde Jeti Asar kültürüyle ilgili kazı çalışmaları durmuş durumdadır. Sovyetler Birliği döneminde Horezm Arkeolojik-Etnografik Seferi'nin çalışmaları Rusça olarak yayımlandığı için, bu malzemelerin Kazakçaya çevrilip yeniden incelenmesi gerekmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, Jeti Asar kültürüne ait şehirlerin kültürel katmanlarından bulunan seramik kapların yan yüzeylerine kazınmış antropomorfik figürler, son yıllarda Oğuz şehirleri Sortöbe ve Şirkeyli-Kos Asar'da yapılan arkeolojik araştırmalarda da ortaya çıkmıştır (Tazhekeev, 2019, s.418-428).

2019 yılında Korkut Ata Kızılorda Üniversitesi Arkeoloji ve Etnografya Bilim Merkezi, “Kazakistan Restorasyon ve Konservasyon Merkezi” bilimsel araştırma enstitüsü ile birlikte, Altın-Asar yerleşimindeki “Kervansaray” duvarlarında restorasyon çalışmaları gerçekleştirmek üzere bir bilimsel restorasyon ekibi kurdu. Çalışmalar sırasında yüzey tabakasından antropomorfik ve zoomorfik figürler bulundu (Levina, & Chizhova, 1995, s.411-428).

Kervansaray'dan 3 insan ve 1 hayvan şeklinde, toplamda 4 antropomorfik ve zoomorfik figürler bulundu. Bu eserler bronzdan dökülmüştü; bunlardan biri bütün halde, diğerleri ise kırık olarak bulundu. Bütün olarak korunan erkek figüründe, eller bükülmüş şekilde verilmiş (Resim 3,4). Bulunan eserler, Arkeoloji ve Etnografya Bilim Merkezi laboratuvarında temizlenip, restorasyon ve çizim çalışmaları yapıldı. Şu anda antropomorfik ve zoomorfik figürler merkezi sergi salonunda sergilenmektedir.

Resim 3. *Altın-Asar yerleşiminden 2019 yılında bulunan antropomorfik ve zoomorfik figürler*

Resim 4. *Altın Asar "Kervansaray" duvarları, 2019 yılı.*

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

2015 yılında Korkut Ata Kızılorda Üniversitesi Arkeoloji ve Etnografya Bilim Araştırma Merkezi, Kızılorda İl Müzesi Hazine İşletmesi'nin finansmanı ile, Rusya Bilimler Akademisi N.N. Miklukho-Maklay Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü'nde saklanan, Sırderya'nın aşağı akışındaki arkeolojik eserler hakkında Horezm Ekspedisyonu'nun arşivlerinden 24 cilt rapor kopyalarını getirdi. Bu arşiv bilgileriyle tanışma sırasında, Jetiasar kültürünün eserleri ve mezarlıklarından bulunan belirsiz ahşap objelerin, A.A. Täcekeev'in analizi sonucunda dombra olduğu belirlendi ve bilimsel bir makale yayımlandı.⁵ Horezm

⁵ M. B. Mednikova, O.Yu. Chechetkina, K.A. Petrova, A.A. Tarasova. Paleodemografiya mogilnikov dzhetyasarskoy kul'tury (k voprosu o migratsiyakh v basseine nizhney Syrdari).

Ekspedisyonu'nun mezarlarından çıkarılan insan kemiklerinin antropolojisi ve paleodemografisi konusunda önemli yayınlar yapılmaya devam etmektedir.

Jetiasar kültürünün eserlerinden bulunan antropomorfik ve zoomorfik figürler, dışarıdan gelen kabilelerin getirdiği bir gelenektir. Yerel Jetiasar kabileleriyle karışarak, kendilerine özgü antropomorfik ve zoomorfik figürler oluşturmuşlardır. Jetiasar kültürüne göç eden kabilelerin, kendi ata yurtlarıyla bağlantısını kesmediği gözlemlenebilir. Jetiasar kültürü, onların maddi kültürü, kabile yapısı, şehirleri ve mimarileri hâlâ araştırılmayı gerektirmektedir.

Jetiasar şehirlerini arkeolojik açıdan araştırmak ve eserleri tipolojik olarak sınıflandırmak sürecinde, şehir yapısı, ekonomisi, el sanatları, etnik kültürel kökeni, demografik yapısı vb. unsurlarla bölge tarihindeki rolü, uzak-yakın ülkelerle ilişkisi, gelişim düzeyi ve süreçlerini belirlemek için hâlâ araştırma yapılması gerekmektedir. Jetiasar kültürünün yerleşim yapısı, yerleşimlerin topografyası, mimarisi, tahkimatı, inşaat teknikleri, yerleşim yerlerinin ve bireysel konutların planlanması, kültürün tüm yaşam evrelerinde istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Etik Beyan

"Jeti-Asar (Yedi- Asar) Kültürü: Altın-Asar Kalesi'nden Bulunan Runik Yazı Ve Antropomorfik Figür Üzerine" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Ethical Declaration

During the writing process of the study "*Jeti- Asar (Seven Asar) Çuştur: Runic Inscription And Anthropomorphic Figures Found at Altın-Asar Fortress*" scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

Kaynakça

- Rogozhinsky, A. E. (2010). Novye nakhodka pamyatnikov drevnetyurkskoy epigrafiki i monumental'nogo iskusstva na yuge i vostokey Kazakhstana. Rol' nomadov v formirovani kul'turnogo naslediya Kazakhstana, 329–344.
- Kyzlasov, I. L. (1994). Runicheskie pis'mennosti evraziyskikh stepey. Moskva: Izdatel'skaya firma «Vostochnaya literatura» RAN.
- Vasil'ev, D. D. (2006). Evraziyskiy areal'nyy aspekt runopodobnoy pis'mennoy kul'tury drevnikh tyurov. Teoriya i metody issledovaniya vostochnoy epigrafiki, 30–43.
- Tazhekeyev, A. A., Kurmaniyazov, Y. S., & Kanalhan, E. G. (2022). Zhetiasar eskertkishteti ölketanushy galymdardyn enbekteri men Resey imperiyasynyn kartografiyalyq materialdarynda (XIX gh. ayağı – XX gh. basy). Edu.e-history.kz, 1(29), 1–9.
- Älimbay, N. (2017). Qazaqtyñ etnografiyalyq kategoriialar, uğymdar men atawlarynyñ dästürli jüyesi. Almaty: TOO «Alem Damu integratsiya»
- Qonyratbayev, T. (1996). Ertegedi eskertkishtter Syr boyynyñ ejelgi tarihy men mädenietyñ zertteu. Almaty. Protokoly zasedaniy i soobshcheniy chlenov Turkestanskogo kruzhka lyubiteley arkheologii. (2011). Istoriko kul'turnye pamyatniki arkheologii Kazakhstana. Turkistan.
- Simonov, A. (1900). Dzhet'i-Asar. Turkestanskies vedomosti, (80).
- Qartaeba, T. E. (2015). Syr öñirniñ dästürli etnogeografiyasy. Almaty: Arys baspasy.
- Kurmaniyazov, Y. S. (2016). Zhetiasar mädenieti: Şyğys asarlar tobına baylanysty keybir mäseleler. In Arkheologiya zhäne etnologiadagy mädeniyetter sabaqtaqtyq mäseleleri VI Orazbayev oqwlary.

- Tazhekeev, A. A., & Kurmaniyazov, Y. S. (2016). Syr öñirniñ XVIII–XIX ғасырлардағы бекінистері. In VIII Оразбаев оқулары.
- Kurmaniyazov, Y. S. (2016). Zhetiasar eskertkishtterin zertteudiñ ölketanwshylyq kezeñi (XIX ғ. ayağı men XX ғ. bası). In Qazaqstannıñ tarihi-mädéni müralarynyn özgertilmesin saǵtaw мәseleleri.
- Eleuov, M., & Kurmaniyazov, I. S. (2017). The same problem of science of Zhetyasar culture. The Bulletin of KazNU, series of History, 4, 224–230.
- Tazhekeev, A. A., & Kurmaniyazov, I. S. (2017). Zhetiasar мәдениети eskertkishtteriniñ zerttelw tarihi. QazUU habarnamasy Tarih seriyası, 4, 232–237.
- Kurmaniyazov, I. S. (2017). To study of Zhetyasar culture as a factor of archaeological science achievement. European Research, (30–34).
- Tolstov, S. P. (1948). Po sledam drevnekhorezmской tsivilizatsii. Moskva–Leningrad.
- Tolstov, S. P. (1948). Drevniy Khorezm. Moskva.
- Tolstov, S. P. (1962). Po drevnim del'tam Oksa i Yaksarta. Moskva: Izdatel'stvo vostochnoy literatury.
- Levina, L. M. (1971). Keramika nizov'ya i sredney techii Syrdari v I tysyacheletii.
- Levina, L. M. (1996). Etnokul'turnaya istoriya vostochnogo Priaral'ya I tys. do n.e – I tys. n.e. Moskva.
- Kurmankulov, Zh., Tazhekeev, A. A., & Abdıqaliqov, Ş. (2011). Altynasar qalashyǵy (№3-Zhetiasar). In Qazaqstan Respublikasy Qyzylorda oblysynyñ tarihi-mädéni eskertkishtteriniñ jınaǵı. Almaty.
- Baipakov, K. M., & Kurmankulov, Zh. (2011). Qañylar memleketiniñ мәдениети. In Qazaqstan Respublikasy Qyzylorda oblysynyñ tarihi-mädéni eskertkishtteriniñ jınaǵı. Almaty.
- Khorezm arkeologiyalyq etnografiyalyq ekspeditsiyasi arkhiv qory. (2015). Qyzylorda oblystyq tarihi-ölketanwnaw muzei qory arkhivi.
- Klyashtornyy, S. G., & Levina, L. M. (1989). Ob odnoy runicheskoy nadpisi s gorodishcha Altyn asar (Vostochnye Priaral'ya). In Etnicheskaya istoriya i traditsionnaya kul'tura narodov Sredney Azii i Kazakhstana.
- Klyashtornyy, S. G. (1964). Drevnetyurkskie runicheskie pamyatniki kak istochnik po istorii Sredney Azii. Moskva: Nauka.
- Tazhekeev, A. A., Sultanžanov, Zh. K., Kurmaniyazov, Y. S., & Beysembaeva, L. S. (2022). 2020-2021 ЖЖ. Жәңкент және Altynasar eskertkishtterinde жүргизilgen ғилми qayta qalpına keltiru jumystarynyñ nәtijeleri. In Marǵulan oquları–2022.
- Levina, L. M., & Chizhova, L. V. (1995). O nektorikh zoomorfnykh i antropomnykh izobrazheniyakh v dzhetyasarskoy kulture. Moskva.
- Levina, L. M. (1993). Dzhetyasarskie sklepy. In Nizov'ya Syrdari v drevnosti.
- Levina, L. M. (1995). Mogil'nik Altyn asar. In Nizov'ya Syrdari v drevnosti.
- Kosarev, M. F. (1993). Iz drevney istorii Zauralya i Zapadnoy Sibiri. Moskva: «Rossiyskiy etnograf».
- Chizhova, L. V. (1983). Ideologiya drevnego naseleniya Urala i Zapadnoy Sibiri. (Abstract of Doctoral Dissertation).
- Tairov, A. D. (2019). Yuzhnyy Ural v epokhu rannikh kochevnikov. In Istoriya Yuzhnogo Urala.
- Amirg'alina, G. T. (2019). Keramika so znakami s gorodishch Sortobe i Zhan'kent. In Mezhdunarodnaya arkeologicheskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya.
- Tazhekeev, A. A. (2019). Bizdiñ dāwirimizdiñ IV ғasırmen merzimdiletin “Qossaz” dombyra // “Arxeologiyalyq qazba jumystarınan tabılǵan kōne mwzikalıq aspaptar: jinalu және zerttelu мәseleleri” atı xalıqaralıq ғilmi-tājiribelik konferenciya materialdarı, Almatı, 2019, 34-37 bb..
- M. B. Mednikova, O.Yu. Chechetkina, K.A. Petrova, A.A. Tarasova. Paleodemografiya mogilnikov dzhetyasarskoy kul'tury (k voprosu o migratsiyakh v basseine nizhney Syrdari) // Vestnik arkeologii, antropologii i etnografii, №4 (59), 2022, s. 118-131.

EXTENDED ABSTRACT

The article discusses new data related to the monuments of the Jeti-Asar culture from an art history perspective. Currently, valuable artifacts from the vast layers of the Jeti-Asar culture, located in the lower reaches of the Syr Darya, specifically in a very under-researched area, are drawing the attention of the global community. Therefore, information from the archaeological and ethnographic expeditions that studied the Jeti-Asar cultural monuments forms the basis of scientific analysis regarding the runic inscriptions, ideograms, patterns, and anthropomorphic and zoomorphic objects and figures found in Altın-Asar. These expedition materials, which provide valuable data on the rich material culture of the medieval Aral region, represent a substantial body of material that remains largely under-researched and requires deep investigation and comprehension from an art history methodology standpoint. For the first time, this article explores the evolutionary aspect and genesis of the anthropomorphic and zoomorphic images in Jeti-Asar's small bronze sculptures. This study uses an integrative methodology that combines the comparative methods of archaeology and ethnography with an art-historical perspective. It is worth noting that, in cultures before the establishment of writing, objects and attributes associated with sacred rituals and ceremonies served as crucial informational carriers of deep spiritual traditions within the worldview of a society. Hence, the fundamental methodological characteristics of the “cultural archetype” have been proposed as an effective analytical tool. In this context, the comparative analysis conducted on

the Cretan-Mycenaean anthropomorphic ceramics and Jeti-Asar bronze sculptures is particularly intriguing. It is challenging to clearly define the anthropomorphic image traditions in the material world of ritualistic practices in both cultures, yet it is plausible to speculate that both used small-scale plastic objects as ritualistic imitations. Additionally, the article applies semiotic and hermeneutic methods in the discussion and identification of compositional techniques in medieval Jeti-Asar's anthropomorphic and zoomorphic depictions. In general, there are several theories in the scientific field concerning the connection between anthropomorphic and zoomorphic images, the pattern-forming decorative series, writing, and ideographic systems. The small-scale plastic artifacts found in Jeti-Asar may well indicate that their scope of use was much broader. It is evident that the true usage of these items was not limited to practical needs, as they are rooted in the deep layers of the worldview of an ethnic group that once lived in the Aral region—embedded in their magical practices, ceremonies, and rituals. Any culture is fundamentally derived from magical rituals, as, for ancient people, magical ceremonies were considered a way and model of existence. In the context of understanding the formative dynamics of the Aral region's anthropomorphic and zoomorphic representations, four consistent principles of stylistic evolution in the depicted lines of the studied period were identified. For the 5th-4th centuries, simple and repetitive motifs characterized the anthropomorphic and zoomorphic images. In the medieval period, however, these depictions became more defined, reflecting the magical and religious understandings of the ancient Aral region's inhabitants. With the advent of new technologies in bronze processing and ceramic production, the compositional structure and decorative motifs of these depictions became increasingly complex. The scientific novelty of this study lies in analyzing the anthropomorphic and zoomorphic images of medieval Jeti-Asar culture through the lens of sacred phenomena in the ritual imitation of totemic animals and the magical symbolism of anthropomorphic representations on ceramics, which serve as a key to understanding the worldview system of the ethnic group that inhabited the Aral region during the medieval era. The primary goal of the work is to study the traditions of anthropomorphic and zoomorphic imagery as a reflection of the worldview of the ethnic groups in the Aral region. To achieve this goal, tasks were accomplished to identify and interpret the visual and semantic expressiveness tools, as well as the compositional schemes and methods, in the anthropomorphic and zoomorphic representations of medieval Jeti-Asar culture. In 2015, the Korkut Ata Kyzylorda University Archaeology and Ethnography Scientific Research Center, with the funding of the Kyzylorda Provincial Museum Treasure Department, brought 24 volumes of report copies from the archives of the Khorezm Expedition concerning archaeological artifacts from the lower reaches of the Syr Darya, which are stored at the Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences, N.N. Miklukho-Maklay. During the familiarization with this archival information, it was determined through the analysis of A.A. Täcekeev that the ambiguous wooden objects found among the artifacts and graves of the Jeti-Asar culture were dombiras, leading to the publication of a scientific article. Significant publications continue to be made on the anthropology and paleodemography of human bones extracted from the graves of the Khorezm Expedition. The anthropomorphic and zoomorphic figures found among the works of the Jeti-Asar culture are a tradition brought by external tribes. By mingling with the local Jeti-Asar tribes, they created their own distinctive anthropomorphic and zoomorphic figures. It has been observed that the tribes migrating to the Jeti-Asar culture did not sever their connection with their ancestral homelands. The Jeti-Asar culture, along with its material culture, tribal structure, cities, and architecture, still requires research. In the process of archaeologically investigating the cities of Jeti-Asar and classifying the artifacts typologically, further research is needed to determine their role in regional history, the relationship with distant and nearby countries, developmental levels, and processes through elements such as urban structure, economy, handicrafts, ethnic cultural origins, and demographic makeup. The settlement structure of the Jeti-Asar culture, the topography of the settlements, architecture, fortifications, construction techniques, and planning of habitation areas and individual dwellings indicate that the culture was stable throughout all stages of life.